

POLOZAPOMENUTÉ POSTAVY EKONOMICKÉHO MYŠLENÍ – O. R. LANGE

Pavel Sirůček*

Abstract

Half-Forgotten Personalities of Economic Thought – O. R. Lange

O. R. Lange, a Polish economist, statistician, econometrician, sociologist, politician and diplomat was classified as a reformist Marxist. He became famous for studies on planning and socialist economies. Lange demonstrates and proves the possibility of the existence of an effective socialist system. He also analyzed capitalist economy, e.g., the issue of cyclical fluctuations and unemployment.

Keywords: O. R. Lange, possibilities of socialism, theory of socialism, planning theory

JEL Classification: B40, B51, C10, P21, P26

V košaté historii ekonomického, resp. šířeji sociálně-ekonomického myšlení se objevuje nemálo osobností, jejichž dílo nebylo – dobově, nebo i dodnes – plně doceněno či adekvátněji rozpracováno. Zcela zapomenuti by neměli zůstat ani různorodí ekonomičtí disidenti, resp. autoři, jejichž originalita se vymyká standardním mantinelům. „Polozapomenuté“ připomíná dlouhodobý seriál AOP. Tento díl představuje významného polského ekonoma a politika O. R. Langeho a připomíná jeho vklad nejen v rámci debat o racionalitě a efektivnosti socialismu.

Oskar Ryszard Lange (1904–1965)

Polský ekonom, statistik, ekonometr, sociolog, politik a diplomat, řazený k reformním marxistům. Proslul především studiemi ohledně plánování a socialistických ekonomik. Lange demonstruje a dokazuje možnost existence efektivního socialistického systému. Věnoval se i kapitalistickému hospodářství, např. problematice nezaměstnanosti či cyklických výkyvů.

Život a kariéra O. R. Langeho

Lange se narodil 27. 7. 1904 v západním Polsku, ve městě Tomaszowie Mazowiecki. Umírá 2. 10. 1965 v Londýně. Jeho otec byl německý výrobce textilu, rodina žila stylem střední třídy až do období před I. světovou válkou, kdy podnik zkrachoval. Mladý Lange váhá ohledně svého zaměření a studia začíná roku 1922 v Poznani na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu. Nakonec vystuduje matematiku, statistiku, právo a ekonomii na Uniwersytet Jagielloński v Krakově. Bakalářský titul (LIM) získává v roce 1927 a roku 1928 doktorát práv (LLD) za práci o hospodářském cyklu v Polsku. V období 1926–1927 též pracuje ve Varšavě na ministerstvu práce. Stává se lektorem statistiky

* Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta podnikohospodářská (sirucek@vse.cz).

a v letech 1931–1935 vyučuje na univerzitě v Krakově. Jako stipendista Rockefellerovy nadace navštěvuje zejména Británii, v roce 1937 emigruje do USA. Studuje na Harvard University (1934–1936), vyučuje na Michigan University (1936–1943) a jako profesor ekonomie a statistiky na University of Chicago (1943–1945). Působí i na Stanford University či University of Berkeley. Mnohé z klíčových příspěvků k ekonomické teorii koncipuje především v rámci „americké etapy“ svého života, tj. cca v období 1933–1945.

Během II. světové války se Lange setkává i s J. V. Stalinem a působí jako prostředník mezi ním a americkým prezidentem. Koncem války pomáhá ustanovovat novou polskou vládu. V roce 1945 se stává polským velvyslancem USA a v období 1946–1949 je polským delegátem v OSN. V roce 1948 se O. R. Lange navrácí do akademické sféry. Vyučuje ve Varšavě na školách Szkoła Główna Planowania i Statystyki (kde je profesorem a v období 1952–1955 i rektorem) a na Uniwersytet Warszawski, kde v letech 1956–1965 jako profesor ekonomie vede katedru politické ekonomie. V období 1957–1962 spolupředsedal, s M. Kaleckim,¹ Ekonomické radě Polska. Podílí se na přípravě projektu hospodářské reformy, jejímž cílem je propojit prvky centrálního plánování, decentralizovaného rozhodování a účasti pracujících na řízení. Reforma však realizována nebyla. V období 1961–1966 zastával funkci místopředsedy Polské státní rady. Působil též v polském parlamentu a Ústředním výboru Polské dělnické strany. V období 1974–2008² byla Vysoká škola ekonomická ve Wroclavi pojmenována po Langem – oficiální polský název zněl Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu im. Oskara Langego.

Výzkumy socialistického i kapitalistického hospodářství

Záběr vědecko-výzkumných aktivit O. R. Langeho byl značně široký. Proslul nejenom jako ekonom, ale i coby ekonometr – dokonce jako jeden ze samotných zakladatelů ekonometrie. Zejména do sféry plánování se pokoušel zapojit i matematiku a statistickou analýzu. Rozvíjí také ekonomickou kybernetiku [1962, 1964], věnuje se principům programování atd. Přispívá k rozpracování řady ekonomických konceptů v rámci ekonomie blahobytu [1942], zkoumání funkce užitku [1934] či podmínek stability aj. V (neo)marxistickém duchu rozvíjí metodologii ekonomie, teorie růstu a teorie reprodukce [1961 aj.]. Langeho dílo *Politická ekonomie* [1959 a 1965] je označováno za významnou syntetickou práci marxistické ekonomie. Lange usiluje o syntézu nedogmatically pojmávaného marxismu s dalšími koncepty [1936 aj.], včetně využití západních ekonomických a ekonometrických technik. Pokoušel se i o integraci ekonomie klasické a neoklasické [1959b aj.]. Nejznámější Langeho vklad do ekonomie bývá spojován s příspěvkem do diskuze o racionální ekonomické kalkulaci, resp. racionalitě a efektivnosti socialistického plánovaného hospodářství. Lange vytváří model tržního socialismu (s A. P. Lernerem a dalšími) a koncipuje taktéž teorii socialistické tržní ekonomiky (s W. Brusem).³

1 Představeným seriálem in *AOP*, 2016, č. 6.

2 Dnes Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu.

3 Reformní marxista Włodzimierz Brus (1921–2007) publikoval např. texty *Ogólne problemy funkcjonowania gospodarki socjalistycznej* [Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961] či *From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System* [Oxford University Press, 1989 – spoluautor K. Laski]. W. Brus rozšiřuje argumentaci Langeho, rozpracovává teoretické přístupy k reformám, včetně důrazu na ekonomické řízení atd.

O. R. Lange po celý život smýšlel socialisticky a je řazen k reformním marxistům. Marxismus interpretoval a oceňoval [1935 aj.] především ve smyslu pronikavé analýzy kapitalistických institucí, menší význam přikládal východiskům v podobě teorie pracovní hodnoty. Langeho ekonomická filozofie bývá nahlížena jako „tržně-socialistická“. Byl stoupencem využívání tržních instrumentů (včetně neoklasické teorie cen) i v ekonomickém plánování socialismu.⁴ Lange přitom obhajoval i některé teze keynesovství a jako jeden z prvních se pokusil o vytvoření mikrozákladů makroekonomie J. M. Keynesa v díle *Pružnost cen a zaměstnanost* [1944a]. Nicméně samotné keynesovství považuje za speciální případ koncepce celkové rovnováhy, resp. walrasovské ekonomie. Ovlivněn byl ovšem i rakouskou liberální ekonomikou, dynamickým přístupem J. A. Schumpetera⁵ či právě metodologií celkové rovnováhy.

Lange se věnoval především teoretickým a praktickým problémům socialistických ekonomik. Studiemi o hospodářském plánování a plánovaných ekonomikách naznačuje, jak může socialistický systém efektivně alokovat zdroje. A to i když jsou ceny určovány spíše úředníky než trhem. Argumentuje, že plánovaná ekonomika umožňuje racionální kalkulaci, neboť ceny v roli indexů vzácnosti by mohly být vypočítány vně tržního systému bez zprostředkovacího aktu směny. Vedle otázek, zda centrálně plánovaná ekonomika může fungovat efektivně jako tržní kapitalismus, řeší Lange problémy s nalézáním rovnováhy mezi centralizací a decentralizací či se způsoby motivování vedoucích pracovníků za socialismu. Dále ukazuje možnosti využití nástrojů hospodářského plánování k růstu a rozvoji méně rozvinutých zemí.

Méně známé jsou Langeho úvahy o kapitalismu – např. ohledně pravidelných hospodářských cyklů, kterými tato tržní hospodářství nutně procházejí či problematiky účinného řešení nezaměstnanosti. Lange připomíná, že monopoly v kapitalismu 20. století značně omezily tržní síly i volnou konkurenci. Monopoly jsou schopny kontrolovat ceny, rušit konkurenci i ovlivňovat spotřebitele a politiku. Cesty k obnovení efektivního působení trhu a cen i prostředky demokratičtějšího hospodářského rozhodování a řízení spojoval se socialismem. Argumentoval, že veřejní funkcionáři, podřízení demokratické kontrole, mají v ekonomickém řízení nahradit kapitalistické šéfy velkých a mocných firem, kteří žádné kontrole nepodléhají.

K dalším problémům kapitalismu, podle Langeho [1944a], patří tendence k vysoké nezaměstnanosti – v čemž se shoduje s J. M. Keynesem. Lange studuje řešení nezaměstnanosti v podmínkách pružných a nepružných cen. Konstatuje narůstání monopolních prvků, které činí pružné ceny méně pravděpodobnými. Což má i dopady ohledně neúčinnosti zajišťování rovnováhy při plné zaměstnanosti pomocí monetárních nástrojů. Existence monopolů pak problematizuje též řešení nezaměstnanosti pomocí makroreceptů v duchu Keynesa. Monopoly totiž na vyšší poptávku reagují spíše zvýšením cen než rozšiřováním výroby a zaměstnanosti. Řešení nezaměstnanosti spojuje Lange s potlačením moci monopolů státem, včetně jejich převzetí. Stát by měl vynucovat demokratické řízení ekonomiky. Monopolní stádium kapitalismu tudíž nazírá ve smyslu

4 O. R. Lange, F. M. Taylor, H. D. Dickinson, E. F. M. Durbin, A. P. Lerner bývají též nazýváni „neoklasickými socialisty“. Samotný Lange (či M. Kalecki) pak náleží spíše k západní (než východní) linii vývoje marxismu.

5 Představeného seriálem in *AOP*, 2016, č. 3. Lange např. též oslavně líčí blahodárnou roli tvůrčích podnikatelů.

cesty k demokratickému socialismu. Tržní socialismus neměl představovat negaci kapitalismu, ale způsob obnovení sil konkurence a zachování demokracie.

Langeho kritika se nevztahovala pouze k monopolnímu kapitalismu, nýbrž i k ekonomice SSSR [1944b]. Tuto nepovažoval za hospodářství socialistické, ale spíše za autoritářské, řízené politickými zájmy (snaha SSSR zajistit si bezpečnost a stát se průmyslovou velmocí). Nebyl tady vytvořen demokratický socialismus s trhem. Zdroje byly směřovány do zbrojení a masových investic do výroby, s dopady na omezení např. sektoru spotřebních komodit, což vedlo k nedostatkovosti, frontám a dalším problémům. Kvůli rozvoji průmyslu bylo brzděno zemědělství. Sovětští plánovači přitom kladli důraz na množství, což snižovalo kvalitu. S ohledem na splnění výroby plánovaných množství vyráběly podniky nejlevnější produkty.

Langeho dílo představuje pokus kombinovat výhody kapitalismu (efektivnost) i socialismu (demokracie hospodářského rozhodování). O. R. Lange obhajoval státní vlastnictví velkých monopolů i používání cenového mechanismu. Usiloval o kombinaci centrálního plánování s decentralizovaným řízením a samotné plánování hodlal zefektivnit moderními nástroji analýzy a prognostiky. Věnoval se i problematice meziodvětvových vztahů, kdy zdokonaloval metodu W. W. Leontiefa (který byl „za rozvoj *input-output analýzy a její aplikaci na důležité ekonomické problémy*“ poctěn tzv. Nobelovou cenou za ekonomii v roce 1973).

Diskuze o racionalitě a efektivnosti socialismu

Vznik prvního socialistického státu v roce 1917 se odrazil nejen v marxistické politické ekonomii,⁶ ale i v ekonomii západní – podle marxistické terminologie buržoazní. V začátku debat sehrává klíčovou úlohu L. E. Mises. Počátkem 20. let⁷ odmítá představu, že socialismus může efektivně fungovat bez trhů, peněz a soukromého vlastnictví. Argumentuje i tím, že bez trhů faktorů není možná ekonomická kalkulace, a tím i efektivní alokace. Vychází z teze, že cílem každého hospodářského systému je efektivní využívání vzácných zdrojů. K tomu je potřebné stanovení ukazatelů vzácnosti. Jako ukazatel může sloužit pouze tržní cena. Socialistická ekonomika je zbavena tržního cenového systému (zde především cen faktorů), a tím i mechanismů měřících relativní vzácnost, a postrádá tak relevantní kritérium racionální volby. Mises plánovanou ekonomiku nepovažuje za hospodářství v pravém slova smyslu (i když jistých úspěchů dosáhnout může), ale za komplex neuspořádaných činností fungující pomocí byrokratických a administrativních rozhodnutí, kde vítězí libovůle a nepořádek.

Mises odstartoval desetiletí trvající diskuzi o ekonomické racionalitě socialismu, k jejímž ústředním tématům patřily právě spory o hospodářskou kalkulaci. Ve 20.

6 V Rusku, resp. SSSR se diskutovala interpretace určení obsahu a historického místa socialismu (v pojetí V. I. Lenina či J. V. Stalina) a vedly se i spory o plánování a místo trhu v rámci politické ekonomie socialismu (včetně diskuze o NEPu atd.). Diskuze pokračují i po II. světové válce a zapojují se do nich též reformisté typu O. R. Langeho, W. Bruse či u nás O. Šika. Propojení plánu a trhu však stále zůstává otevřeným problémem.

7 Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen [Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Frühjahr 1920] či Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus [Gustav Fischer Verlag, 1922].

a 30. letech k Misesovým oponentům náleží především němečtí a rakouští socialisté.⁸ Spor se v této fázi soustředil zejména na otázky, zda může socialismus efektivně alokovat zdroje na základě pracovní doby či energetických jednotek. Samotný Mises, ze subjektivistických pozic, striktně odmítá teorii pracovní hodnoty, a tímto i ekonomickou kalkulaci založenou na porovnávání pracovní doby.⁹ Těžiště další fáze sporu (cca do roku 1937) bylo z Rakouska a Německa přeneseno do Británie a USA. Klíčovými se staly spory, zda socialismus může racionálně alokovat zdroje na základě řešení soustavy rovnic walrasovské celkové rovnováhy. Třetí fáze diskuzí, počínající cca rokem 1938, se soustředila na otázky, zda může socialismus efektivně alokovat zdroje při jeho pojmání ve smyslu socialismu tržního (např. dle představ Langeho).

V první fázi sporu zaujímá ústřední místo kritika socialismu Mises. O svých argumentech je pevně přesvědčen, a tak do dalších etap už nezasahuje. Pozici zásadního odpůrce racionality socialismu přebírá F. A. Hayek hájící kapitalismus. Oponuje především názorům (Langeho, Lerner a aj.), že k racionální alokaci lze teoreticky dospět pomocí modelu celkové ekonomické rovnováhy na základě administrovaných položek. Hayek následně oponuje i argumentacím z pozic modelů tržního socialismu, jejichž ekonomickou racionalitu též popírá a odmítá.

Roku 1908 E. Barone¹⁰ dokazuje, že ministerstvo výroby v ekonomice kolektivistického typu může plánovat výrobu racionálně. Pro zajištění efektivnosti tak není potřebný trh. Staví na soustavě rovnic spočívajících na principech teorie celkové rovnováhy L. M. E. Walrase. Tuto metodologii se později stoupenci idejí plánované ekonomiky pokoušejí využít jako argument, že ekonomickou rovnováhu je možné ex ante numericky vypočítat. O výpočty optimálního plánu teoreticky usiluje Barone, dále Lange či M. H. Dobb. Později vzniká škola optimálního plánování v rámci matematicky orientované větve politické ekonomie socialismu.¹¹

Barone využívá soustavy rovnic představujících poptávku či nabídku komodit. Soustavou simuluje tržní mechanismus a demonstruje, že i socialismus může správně

8 Kořeny napětí mezi socialisty, resp. marxisty a liberální rakouskou i neorakouskou školou lze odvíjet od kritiky marxismu z pera E. Böhm-Bawerka [např. Zum Abschluß des Marxschen Systems. In Boenigk, O., 1896 (ed.). *Staatswissenschaftliche Arbeiten: Festgaben für Karl Knies zur 75. Wiederkehr seines Geburtstages*. O. Haering]. Dodnes je diskutován údajný rozpor mezi I. a III. dílem Marxova *Kapitálu*, „transformační problém“ atd.

9 V tezi o nepoužitelnosti kalkulace na bázi zpředmětněné práce se Mises shoduje s „neoklasickými socialisty“.

10 Italský matematický ekonom, historik a armádní důstojník Enrico Barone (1859–1924) náleží k lausanneské škole. Přispěl k teoriím celkové rovnováhy, blahobytu, firmy či mezinárodního obchodu. Nejznámějším jeho dílem se stal článek Il Ministro della Produzione nello Stato Collettivista [*Giornale degli Economisti*, September/October 1908], anglicky The Ministry of Production in the Collectivist State [in Hayek, F. A. (ed.), 1935. *Collectivist Economic Planning: Critical Studies on the Possibilities of Socialism*. Routledge]. Barone přitom socialismus nikterak nepropaguje, usiluje prokázat, že socialistická ekonomika může být nanejvýš tak efektivní, jako kapitalismus. „Dokonalý plánovač“ povede ke stejným výsledkům jako dokonalá konkurence.

11 Za jejího předchůdce bývá považován G. A. Feldman. Optimalizaci ekonomických procesů zkoumal především ruský matematik a matematický ekonom L. V. Kantorovič, který v roce 1975 obdržel tzv. Nobelovu cenu za ekonomii za „přínos k teorii optimální alokace zdrojů“. Z Kantorovičova díla jmenovaná škola (též V. V. Novožilov, V. S. Němčinov či u nás M. Toms) pokoušející se o optimalizaci i na makroúrovni vychází.

určit množství i ceny a efektivně alokovat zdroje.¹² Nutné je, aby plánovači soustavu vyřešili a našli pro každou položku zúčtovací cenu, při které se poptávka rovná nabídce. Nastavení cen na úroveň zúčtovacích zajistí, že hospodářství produkuje takové komodity, které si spotřebitelé žádají. K celkové rovnováze lze dospět i bez trhu. Vývoj poptávky po spotřebních statcích, nabídku práce a úspory vyvozoval Barone z podílů připadajících jednotlivcům ze společenské výroby.

Argumenty proti schématu Baroneho vznášejí ve 30. letech 20. století především F. A. Hayek a L. Ch. Robbins. Připouštějí, že navrhovaná procedura by teoreticky možná byla, nicméně v praxi není uskutečnitelná. Plánovači by totiž před každým rozhodnutím museli shromáždit enormní množství informací a sestavit i vyřešit ohromné množství rovnic, aby zjistili příslušné zúčtovací ceny. Robbins¹³ dále např. argumentuje, že než budou rovnice vyřešeny, hospodářství se změní a informace, na kterých bude řešení založeno, zastarají.

F. A. Hayek doplňuje Misesovu kritiku centrálně plánované socialistické ekonomiky. Důraz klade na informace (a jejich přeměnu na znalosti) a na sociální inženýrství při budování nových institucí socialismu. Podle Hayeka je společenský řád řádem spontánním, a kvůli jeho komplexnosti jej není pomocí sociálního inženýrství možné vybudovat. Důležitým argumentem se stává koncept rozptýlených informací.¹⁴ Informace jsou v časoprostoru rozptýleny a efektivně je shromažďovat a zpracovávat do podoby znalostí jsou schopny pouze tržní subjekty. Plánovací centrum nedisponuje znalostmi o podmínkách decentralizovaných výrobních jednotek, a proto nikdy nemůže rozhodovat efektivně. Plánovači mohou disponovat jen informacemi sdělitelnými a sumarizovatelnými v podobě vyhodnotitelných statistických dat. Což však pro ekonomickou kalkulaci dostačující není. Relevantní informace jsou totiž z podstaty plánovacího úřadu nesdělitelné, nejsou jím sumarizovatelné a ani vyhodnotitelné. Kritiku socialismu prohlubuje známý text *Cesta do otroctví*.¹⁵ Socialismus znamená popření individuální svobody, což je skryto za kolektivistickou ideologií ve jménu ušlechtilých ideálů – to podle Hayeka v podstatě platí i pro keynesovství. I relativně malé zásahy státu do tržní ekonomiky mohou vyústit v donucování a násilí a vést k nastolení totalitního systému.

Výsledky naznačených diskuzí bývají interpretovány různě. Mises trval na argumentaci ohledně nemožnosti ekonomické kalkulace za socialismu. Hayek upozorňoval i na praktickou nezvládnutelnost úkolu získávat potřebná data a řešit rovnice rovnováhy. Uvědomoval si ale i hlubší problémy ekonomické kalkulace za socialismu. Např. včetně neschopnosti plánovačů (při přizpůsobování administrovaných cen) reagovat tak rychle jako trhy na změny podmínek, a to i při uplatnění metody „*pokus a omylu*“. Pokročilá společnost je natolik komplikovaná, že ji nelze řídit z jednoho centra ani případným

12 Již F. Wieser [*Der natürliche Werth*, Hölder, 1889] podotýká, že chce-li socialismus racionálně využívat vzácné zdroje, musí dosáhnout stejných marginalistických kritérií optimality, jaké platí pro kapitalismus volné soutěže. Předpokladem efektivnosti socialismu jsou tak tržně determinované ceny, což vyžaduje tržní alokaci. Obdobné postřehy místy zmiňuje též L. M. E. Walras a V. Pareto, na což navazuje E. Barone.

13 *The Great Depression*. Macmillan, 1934.

14 Např. *The Use of Knowledge in Society*. *American Economic Review*, September 1945. Hayekův vklad do debaty o ekonomické kalkulaci apod. shrnuje i sborník *Individualism and Economic Order*. Routledge, 1948.

15 *The Road to Serfdom*. Routledge, 1944.

fenomenálním plánovačem. Za klíčový argument proti tržnímu socialismu jeho stoupenci často označují teorii rozptýlených informací a znalostí. Nemožnost ekonomické kalkulace i za tržního socialismu není dána technickými omezeními (nedostatek výkonných počítačů či schopných plánovačů), nýbrž charakterem příslušných ekonomických informací, které mohou být adekvátně vyhodnoceny pouze trhy.

Odlišně diskuze interpretovala druhá strana, která se především ohledně sporu o ekonomickou kalkulaci cítila vítězně. Lange se klonil k názoru, že již Barone teoreticky vyvrací Misesův argument o nemožnosti ekonomické kalkulace. Hayek v údajné obraně již teoretickou možnost ekonomické racionality připouštět má a soustřeďuje se údajně pouze na praktickou neuskutečnitelnost konceptu tržního socialismu. Langeho stanoviska¹⁶ byla dobově obecněji přijata a stoupenci tržního socialismu se dále soustředili na zdokonalování jeho modelů.

Langeho koncepce socialismu

Lange, obdobně jako Mises, považuje za hlavní otázku socialismu racionální alokaci zdrojů.¹⁷ Ovšem nabízí odlišnou teoretickou odpověď. Ceny – jakožto vodítko pro ekonomickou kalkulaci – mohou být netržní, vyhlašované centrální autoritou a socialističtí manažeři s nimi mohou zacházet parametricky. Z hlediska praktické uskutečnitelnosti systému požaduje vytvoření instituce simulující trh. Vyústěním jsou pak úvahy o modelech tržního socialismu.

Lange [1936, 1938 aj.] reaguje na námitky zejména Hayeka a Robbinse a demonstruje možnost socialismu jako efektivního systému. Usiluje prokázat, že absence trhů automaticky neznamená neefektivní alokaci zdrojů za socialismu. Ukazuje, že plánovači nemusí znát tisíce rovnic a ani nemusí nutně tyto pracně řešit. Navrhuje postup plánovačů metodou „*pokusů a omylu*“.¹⁸ Např. při nedostatku zvýší plánovači ceny, při přebytku ceny sníží. Pomocí těchto pravidel mají plánovači fungovat jako trh. Situace plánovačů bude o to jednodušší, že obvykle nemusí metodu začínat od nuly, nýbrž mohou startovat s cenami, které původně stanovil trh. Lange [1964] dokonce konstatuje, že naznačená procedura bude efektivnější, než je kapitalismus. Hospodářství totiž dosáhne rovnovážných cen rychleji, neboť plánovači budou disponovat mnohem větším množstvím informací než individuální podnikatel. Rychlejší nastavení rovnovážných cen má být umožněno i aplikací počítačů, které zvládají rychlé řešení i tisíců rovnic. Což má přinést jemnější a kratší hospodářský cyklus socialistické ekonomiky i její nižší nezaměstnanost. Další výhodou socialismu je rovnější rozdělení příjmů. Socialistické ekonomiky též méně trpí problémy s mocí monopolů – za socialismu nemohou firmy dosahovat vysokých zisků omezováním výroby a nemohou ani získat větší politickou moc.

16 Např. „*Spor je ukončen. Von Mises je „passé“ a von Hayek jen zachraňuje, co se dá*“ [srov. Lange, 1936].

17 Známý je Langeho bonmot, kdy Misesovi slibuje sochu v sále Plánovacího úřadu za roli, již sehrál při rozvinutí sporu, který vedl socialistické autory k uznání významu racionální alokace [Lange, 1994, 252].

18 Již F. M. Taylor [The Guidance of Production in a Socialist State. *American Economic Review*, March 1929] navrhuje nahradit sestavování rovnic rovnováhy metodou „*pokusů a omylu*“. Zárodky přístupu řeší již Barone.

Lange [1964] nepovažoval socializmus za pouhou utópiu, ale neprehlízel ani jeho potenciální problémy. Ekonomičtí plánovači mohou jednat spíše ve vlastním zájmu, než v zájmu státu. Skutečné nebezpečí pro socializmus spojoval s byrokratizací hospodářského života. Což má být ale i problém monopolního kapitalismu, kde se manažeri stávají byrokraty a nereagují na potřeby spotřebitelů. Řešení spojoval se vzděláváním plánovačů a decentralizací rozhodování.

Lange do diskuzí vstupuje též modelem tržního socialismu – konceptem vytvořeným autory jako byl Lange, dále A. P. Lerner,¹⁹ F. M. Taylor, H. D. Dickinson, E. M. F. Durbin či M. H. Dobb.²⁰ Přístup byl kritizován nejen rakouskou školou aj., ale ostře napadán i ze strany tzv. „reálného socialismu“ Východu. Existuje řada verzí modelu tržního socialismu, v němž by např. měly fungovat samostatné firmy maximalizující zisk vlastněné státem. Tzv. Lange-Lernerův model operuje se smíšeným tržně-socialistickým hospodářstvím. Tento neoklasický model hypotetického socialismu má být založený na kombinaci společenského vlastnictví výrobních prostředků a metodě „*pokusů a omylů*“ při určování výstupních cílů a dosažení ekonomické rovnováhy a alokační efektivnosti. Soukromé vlastnictví zde zůstává zachováno v drobném průmyslu a zemědělství, kde působí síly konkurence. Vedle toho existuje socialistický sektor řízený plánovacím úřadem, který simuluje trh. Úřad stanovuje ceny kapitálových statků a užívání půdy, míru čistých investic i závazná pravidla pro podnikové a odvětvové manažery. Koncept má odstranit problémy kapitalismu, např. cyklická kolísání.

Další konsekvence diskuzí o socialismu

Koncept socialistického tržního systému, kde existuje plánování, ale běžný chod ekonomiky usměrňuje tržní mechanismus, byl od idejí Langeho aj. propracovávan teoreticky i v rovině pokusů o praktické aplikace (jugoslávský model, reforma O. Šika aj.). V Polsku nebyl přístup Langeho, zastávajícího významná místa i v plánovacích institucích, sice nikdy zcela odmítnut, ale ani realizován. Což v mnohém platí i pro další myšlenky účastníků sporu o ekonomickou kalkulaci. Dnes stoupenci tržního socialismu často argumentují příkladem specifické Číny.

Různorodá jsou hodnocení výsledků meziválečných debat a poučení z nich – včetně pokračovatelů sporu. Existují úvahy o nové společenské racionalitě, kdy má socializmus mít jiné cíle i kritéria (M. Ransdorf). K moderním autorům tržního socialismu patří P. Bardhan a J. E. Roemer, F. Adaman a P. Devine, existuje i model „*pragmatického*“ tržního socialismu (J. A. Yunker) aj. K pokroku v diskuzích o racionalitě a kalkulaci měl přispět též aparát teorie her či teorie vytváření mechanismů (F. Palda). Kybernetické formy koordinace založené na informačních technologiích pro systém netržního socialismu

19 Např. Theory and Practice in Socialist Economics. *Review of Economic Studies*, October 1938. V knize *Economics of Control* [Macmillan, 1944] diskutuje pomocí marshallovského instrumentária tržní socializmus. Lerner zdůrazňoval nezbytnost existence tržního cenového mechanismu za socialismu, bez něhož nelze efektivně využívat zdroje. Za základ demokratického politického systému považoval suverenitu spotřebitele.

20 Na Langeho navazuje i Maurice Herbert Dobb (1900–1976). Tento britský ekonom marxistické orientace se věnoval i rozvoji, plánování a socialistickým ekonomikám [viz *An Essay on Economic Growth and Planning*. Monthly Review Press, 1960; *Economic Theory and Socialism: Collected Papers*. Routledge, 1955].

navrhují W. P. Cockshott a A. F. Cottrell.²¹ Vystupují jako stoupenci centrálního plánování stavící na teorii pracovní hodnoty. Návrhy na decentralizované hospodářské plánování se řeší v kontextu úvah o participativních ekonomikách, modelech samosprávného socialismu či jiného postkapitalistického uspořádání.

Na straně druhé bývá rehabilitována argumentace „*Neorakušanů*“. A to i v kontextu procesů transformace (V. Klaus). Stát by zde měl organizovat pouze systémové změny a nikoli řídit hospodářský život. Odmítána je přílišná angažovanost státu v ekonomice (v logice Langeho či Lernerova) vedoucí k neefektivnosti, neracionalitě a ohrožení svobody. Zpochybňovány (A. Shleifer aj.) bývají i Langeho úvahy, že socialistický stát je schopen plnit povinnosti vůči občanům a že politici jsou ve své podstatě altruisté, kterým jde hlavně o společenské dobro. Při tržním socialismu totiž mají být možnosti politiků sledovat vlastní zájmy ve skutečnosti mnohem větší, než v „*zištném*“ kapitalismu. Na argumentaci Misesa a Hayeka navazují další stoupenci rakouské, resp. neorakouské tradice (I. M. Kirzner, M. N. Rothbard či P. J. Boettke aj.).

Vybrané práce O. R. Langeho

The Determinateness of the Utility Function [*Review of Economic Studies*, June 1934]; Marxian Economics and Modern Economic Theory [*Review of Economic Studies*, June 1935]; On the Economic Theory of Socialism: Part 1, 2 [*Review of Economic Studies*, October 1936, resp. February 1937]; The Foundations of Welfare Economics [*Econometrica*, July/October 1942]; The Theory of the Multiplier [*Econometrica*, July/October 1943]; *On the Economic Theory of Socialism* [University of Minnesota Press, 1938 – spoluautor F. M. Taylor, editor B. E. Lippincott]; *Price Flexibility and Employment* [Principia Press, 1944a]; *Working Principles of the Soviet Economy* [Research Bureau for Postwar Economics, 1944b]; Economics Controls After the War [*Political Science Quarterly*, March 1945]; *Zagadnienia ekonomii politycznej w świetle pracy Józefa Stalina pt. „Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR“* [Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1953]; Outline of a Reconversion Plan for the Polish Economy [*Życie Gospodarcze*, July 1956]; *Some Problems Relating to the Polish Road to Socialism* [Polonia Publishing House, 1957]; *Essays on Economic Planning* [Indian Statistical Institute, 1958]; *The Political Economy of Socialism: Two Lectures* [Van Keulen, 1958]; *Wstęp do ekonometrii* [Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958]; *Ekonomia polityczna* [Państwowe Wydawnictwo Naukowe, díl 1 – 1959a, díl 2 – 1965, česky *Politická ekonomie – obecná část*, Academia, 1966]; The Political Economy of Socialism [*Science & Society*, Winter 1959b]; *Pisma ekonomiczne i społeczne 1930–1960* [Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961]; *Teoria reprodukcji i akumulacji* [Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961 – česky *Teorie reprodukce a akumulace*, Svoboda, 1965]; *Całość i rozwój w świetle cybernetyki* [Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962]; *Economic Development, Planning and International Cooperation* [Monthly Review Press, 1963]; *On the Economic Theory of Socialism* [McGraw Hill, 1964 – spolu s F. M. Taylorem]; *Optymalne decyzje: zasady programowania* [Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964]; *Wstęp do cybernetyki ekonomicznej* [Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964 – česky *Úvod do ekonomické kybernetiky*, Academia 1968]; *Wholes and*

21 *Towards a New Socialism*. Spokesman Books, 1993.

Parts: A General Theory of Systems Behaviour [Pergamon Press, 1965]; *Economic Theory and Market Socialism: Selected Essays of Oskar Lange* [Kowalik, T. (ed.), Edward Elgar, 1994].

Doplňkové informace

Economic Calculation in The Socialist Society [Hoff, T. J. B., William Hodge, 1941]; *Socialism: An Economic and Sociological Analysis* [Mises, L. E., Yale University Press, 1951]; Oskar Ryszard Lange, 1904–1965 [Fisher, W. D., *Econometrica*, October 1966]; Oskar Lange's Theory of Socialist Planning [Roberts, P. C., *Journal of Political Economy*, May/June 1971]; *Trh versus plán: Půl století sporů* [Kameníček, J., Kouba, K. (eds.), Univerzita Karlova, 1992]; Post-Lange Market Socialism: An Evaluation of Profit-Oriented Proposals [Yunker, J. A., *Journal of Economic Issues*, September 1995]; *Spor o ekonomickou kalkulaci* [Gočev, P., diplomová práce na VŠE v Praze, 2002]; *Encyklopedie nejvýznamnějších ekonomů* [Pressman, S., Barrister & Principal, 2005].